

9. Ковальов С. З історії бібліотеки Ришельєвського лицю в Одесі / С. Ковальов // Вісник Книжкової палати. – 2004. – № 1. – С. 43–45.

10. Ленц Н. И. Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей. 1804–1817 / Н. И. Ленц. – Одесса, 1903. – VIII, 386 с.

11. Михневич И. Г. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 г. по 1857 год / И. Г. Михневич. – Одесса, 1857. – 200 с.

12. Мозгова В. П. Бібліотеки лицейів України: становлення та розвиток (XIX–XX ст.) : Автореф. дис. ... к. іст. наук. / В. П. Мозгова – К., 2000. – 20 с.

13. Мозгова В. Джерела до вивчення історії бібліотек лицейів України XIX–XX століть / В. П. Мозгова // Бібліотечна планета. – 2000. – № 2. – С. 24–26.

14. Мозгова В. Книжкові зібрання бібліотек лицейів України XIX ст. / В. П. Мозгова // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 9. – С. 25–29.

15. Мяскова Т. Бібліотеки Імп. Віленського університету та Імп. Віленської медико-хірургічної академії (історія заснування, шляхи надходження до фонду бібліотеки Імп. Університету Св. Володимира та подальша доля) / Т. С. Мяскова // Книжкові колекції, рідкісні видання та рукописи в сучасному науково-інформаційному просторі : Матеріали конференції, присвяченої 85-річчю Музею Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького. Одеса, 25–27 вересня 2007 року / Упоряд. Т. Л. Подкупко ; відп. ред. О. Ф. Ботушанська ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса, 2008. – С. 108–119.

16. Полевщикова Е. В. Библиотека Ришельевского лицея в 1817–1828 гг. (По материалам Государственного архива Одесской области) / Е. В. Полевщикова // Вісник Одеського національного університету. – Т. 12, вип. 4. – Серія : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – Одеса, 2007. – С. 60–94.

17. Прокопович Н. С. Белорусский Версаль / Н. С. Прокопович [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://ruzhany.narod.ru/sources/002a.html> (2009)

18. Рыбка Е. В. Ян Снядецкий (к 200-летию со дня рождения) / Е. В. Рыбка // Историко-астрономические исследования. Вып. 2. – Москва, 1956. – С. 267–288.

19. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. 2. – Царствование Николая II. 1825–1855. – Отделение I. 1825–1839. – СПб., 1875. – 1576, 69, 54 стб.

20. Статистические таблицы и личные списки по Императорскому Юрьевскому, бывшему Дерптскому, университету (1802–1901) : Приложение к историческому очерку Е. В. Петухов Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования. – Юрьев, 1902. – 39 с.

21. Фельдман В. С. Библиотека на Ришельевский лицей през 1817–1865 г. / В. С. Фельдман // Литературна мисъл. – София, 1990. – Кн. 6. – С. 116–121.

УДК 659.125+025.178 1477)''192''

Ірина Бобришева,

мол. наук. співробітник НБУВ

**ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКИХ НОТНИХ ВИДАНЬ
20-х років ХХ СТОЛІТТЯ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ БАЗИ ДАНИХ ВОКАЛЬНОЇ МУЗИКИ**

У статті надається загальна характеристика створеної бази даних, її пошукових можливостей та введених новацій: візуального представлення художнього оформлення українських нотних видань вокальних творів, що надає більш повне уявлення про художній процес зазначеної доби, зокрема про український авангард 20-х років минулого століття, розширює відомості, подані у нотних виданнях (дозволяє атрибутувати художнє оформлення деяких видань, розшифрувати криптоніми і псевдоніми художників-оформлювачів, розширити уявлення про сфери їхньої творчої діяльності). Новація надає змогу легко ідентифікувати видання з однаковою назвою твору, виявляти видання, відсутні в єдиному в Україні ретроспективному бібліографічному довіднику «Музична література УРСР : 1917–1965», а також дозволяє задовольнити естетичні запити і розширити коло користувачів електронним каталогом.

Ключові слова: база даних, книжкова графіка, музичні твори, нотні видання, образотворче мистецтво, оформлення, український авангард, художній процес.

Нові пріоритети розвитку в галузі національної бібліографії пов'язані зі складанням електронних баз даних. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського володіє найбільшим у світі зібранням вокальних і інструментальних творів українських композиторів, а також творів українського фольклору. Практичне завдання полягає у створенні каталогів цих видань у найбільш повному, зручному для користувача і привабливому вигляді.

Національний репертуар українських нотних видань створюється за допомогою програмного пакету САБ (Система Автоматизації Бібліотек) «IRBIS». Робота здійснюється відповідно до плану науково-дослідної роботи відділу формування музичного фонду (далі – ВФМФ) згідно з основними теоретико-методологічними, методичними та організаційними принципами розробленими Інститутом української книги НБУВ.

Останні дослідження українських нотних видань зазначеного періоду, а також останні публікації в цій галузі належать співробітникам відділу формування музичного фонду НБУВ Л. Івченко та І. Савченко, а також газетного відділу – О. Вакульчук. Л. Івченко та О. Вакульчук видали науковий ретроспективний каталог українських нотних видань інструментальної музики 1923–1934 рр. [4], а І. Савченко – науковий каталог українських нотних видань 1917–1923 рр. [11]. Тому нашим завданням стало створення наукового каталогу і формування електронної бази даних українських нотних видань саме вокальних творів 1924–1930 рр.

База складається з повних бібліографічних описів нотних видань, що включають всі обов'язкові і всі можливі факультативні елементи, отримані з видання та інших джерел. Весь поданий матеріал описано *de visu*.

Електронний каталог має широкий діапазон можливостей задовольнити запити користувачів. Набір пошукових словників (сценарії пошуку) включає 34 елементи (обов'язкові та факультативні), а саме такі словники: авторів, назв та перших слів вокальних творів, назв серій, видавництва та друкарень, місць, зазначених у вихідних даних, хронологічний (рік видання), персоналій, що не є авторами, зазначаються всі особи, згадані у виданні (наявність їх портретів, присвят, репертуару та ін.), систематичний покажчик тощо [1].

Можливості застосування комп'ютерних технологій надали нам змогу запровадити новачку, яка полягає в ілюстративному супроводженні бібліографічних описів сканованими зображеннями титульного аркуша або обкладинки для надання додаткової візуальної інформації про видання. Винятком є лише видання, що належать до однакових серій, отже титульні аркуші у них здебільшого однакові. (Треба зауважити, що сам процес сканування є доволі трудомістким і включає декілька технологічних операцій, зокрема – попередній перегляд, корекція зображення, налаштування кольорової гами тощо).

Твори зазначеного періоду віддзеркалюють неоднозначний і суперечливий характер культурних перетворень у 20–30-ті роки ХХ ст. Характерними ознаками духовного життя суспільства в цей час стали, з одного боку, новаторство і пошук, ламання стереотипів, залучення широких народних мас до надбань і продукування культури (реалізація відомого гасла цих часів «Мистецтво – масам»), а з іншого – форсованими темпами наростали уніфікація, централізація, тотальна ідеологізація, загальне зниження рівня культури [2].

Історія нотних видань тісно пов'язана з історією образотворчого мистецтва, а саме – мистецтва графіки. Художники були творцями шрифту,

прикрас і малюнків, що втілювали зміст музичного твору, його ідейно-художній задум і створювали художньо-декоративне обличчя видання. Останні дослідження у галузі української книжкової графіки 20–30-х років ХХ ст. провадилися О. Лагуєнко [6], але в галузі художнього оформлення нотних видань зазначеного періоду досліджень немає. Тому в даній статті увагу зосереджено саме на ілюстраціях нотних видань, що увійшли до електронної бази даних ВФМФ.

Оформлення нотних видань зазначеного періоду відображає суттєві і характерні ознаки мистецтва книжкової графіки. Тобто це такий вид образотворчого мистецтва, основу якого складає малюнок; головними образотворчими засобами є лінія, пляма, світлотінь; колір застосовується більш обмежено і умовно, для образотворчої мови характерні лаконізм, простота і ясність [3].

Найбільший вплив на стиль художнього оформлення нотних видань у 20-ті роки справив один з видатних майстрів української книжкової графіки – Григорій Нарбут. Разом зі своїми сучасниками Василем Кричевським, Тимофієм і Михайлом Бойчуками, Іваном Падалкою та іншими майстрами художник започаткував стильові ознаки української графіки 20–30-х років ХХ ст. Насамперед це звернення до народного мистецтва, що зберігало в собі первісний синкретизм та колективізм і було глибоко занурене в життя та побут людини. Примітними якостями такого мистецтва є безпосередність світовідчуття, захоплення яскравими фарбами, уникнення зовнішньої описовності, певна канонізація та умовність. Майстрів нового напрямку об'єднувало аналітичне ставлення до форми та концептуальність у підході до пластичних завдань, дослідження законів композиції, які диктує площинність аркуша, простір, замкнений у рамку, аналіз психологічного сприйняття форми, лінії (плинної, ламаної, вертикалі, горизонталі, кута), контрасту кольору, маси, динаміки та статичності тощо [6].

За художнім оформленням можемо умовно розподілити видання зазначеного періоду за стильовими та нестильовими ознаками на декілька груп. (Вони не є рівнозначними. Поряд зі стильовими ознаками суто формально виділяємо, наприклад такі, що містять на титульному аркуші фотографії).

По-перше, це видання, оформлені засобами чистої типографіки – тобто, тільки за допомогою шрифтів, широких та вузьких друкарських лінійок, плашок, шрифтових композицій з літер різного розміру, кольору й щільності розміщення тощо. Малюнок шрифту має певні художні якості, зокрема ритмічність, кольоровість, просторовий лад, пропорційність і належить, так само як і звичайні книжкові ілюстрації, до графічного

мистецтва [9]. Наприклад, шрифтове оформлення титульних аркушів художником Георгієм Цапком до серії уривків з опери «Кармелюк» Валентина Костенка, художником Титаренком серії вокальних творів до опери «Джоні грає» композитора Ернста Кшенека, невідомим художником до збірки червоноармійських пісень «Раз – два» (рис. 1).

Рис. 1

Друга група видань у своїх ілюстраціях поєднує типографіку з фрагментами фотографій. Наприклад, фото акторів театру «Березіль» Й. Гірняка і М. Крушельницького на виданні «Харків, Харків...» Ю. Мейтуса (до вистави Л. Курбаса «Галло на хвилі») [5], оформлення «Народних пісень» П. Демущого художником Л. Ковалів, та солоспіву В. Борисова «Сакви надіньте» невідомим художником (рис. 2).

Рис. 2

Велику частину нот 20-х років ХХ ст. складають видання, оформлені у стилі українського авангарду. Український авангард – це синтетичне

поєднання національного фольклору, народного мистецтва з елементами європейського модернізму. Його суть полягала у філософському осмисленні культурно-стильових здобутків попередніх поколінь художників. Авангард увів у мистецький обіг традиційної культури примітив. Цей примітив відмежується від натуралізму і намагається виявити внутрішню суть явища чи форми, використовуючи метафори та гіперболи. Це, насамперед, роботи таких художників як Григорій Беркович, Євген Мей, Інокентій Проскуряков (псевдонім Ке-ша). Наприклад, «Ексцентрик» З. Маймана, робота художника Г. Берковича; «Народні жарти» Ю. Мейтуса, робота художника І. Проскурякова (Ке-ши) та збірник революційних пісень «Жовтень», робота художника Є. Мея (рис. 3).

Рис. 3

У наведених роботах присутнє поєднання мови символів, неопримітивізмів і засобів геометричного моделювання форми, наявний елемент стилізації, гри, акцентування, перебільшення.

Частину видань становлять роботи художників у так званому пролетарському стилі оформлення книжок та журналів [6], який також використовували і для нотних видань. Цей стиль характеризується максимальною економією в малюнку, схематичною будовою, тяжінням до геометризації форм, чіткої ритмізації ліній, зрівноваженості всіх елементів на площині. Наприклад, оформлення Є. Меєм хору В. Ступницького «Ленінський заповіт», невідомим автором серії «Радянський пісенник» та художником М. Ашкіназі хору «Соціалізм» П. Толстякова (рис. 4).

Значна частина нотних видань вокальних творів 20-х років ХХ ст. декорована орнаментами, які нагадують народну українську вишивку. Оформлення переважної більшості таких видань належить художнику

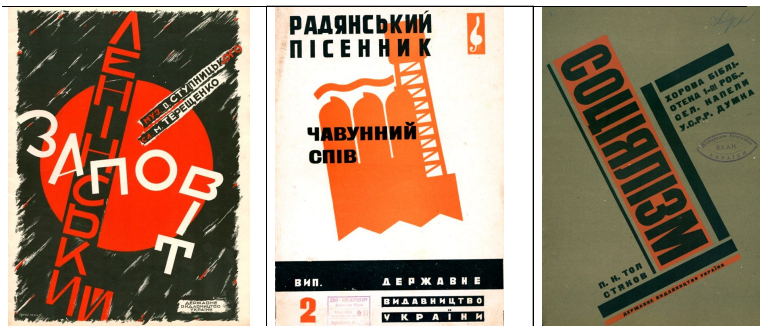

Рис. 4

О. Маренкову. Наприклад, серія творів «Бібліотека солоспіву» (рис. 5) Державного видавництва України оформлена О. Маренковим за допомогою декоративного рослинного та рослинно-геометричного орнаменту. Це романи відомих українських композиторів В. Борисова, Г. Верьовки, П. Козицького, М. Коляди, В. Косенка, В. Костенка, М. Лисенка, О. Нахабіна, Б. Новосадського, П. Сениці та ін. Художники в орнаментах відчували незвичайну експресивну силу, так само абстрактну, як і музика, спроможну створити певний настрій або висловити його [10]. Строга закономірність орнаментів нагадує про симетрію і ритм у природі, і, водночас, вона вибудовується за законами мистецтва, ґрунтується на умовності. Такий орнамент тяжіє до декоративного стилю і стилізації. Як приклад, оформлення художником О. Маренковим романсів Б. Новосадського і Я. Степового та невідомим художником збірки українських народних пісень в обробці К. Корчмарьова (рис. 5).

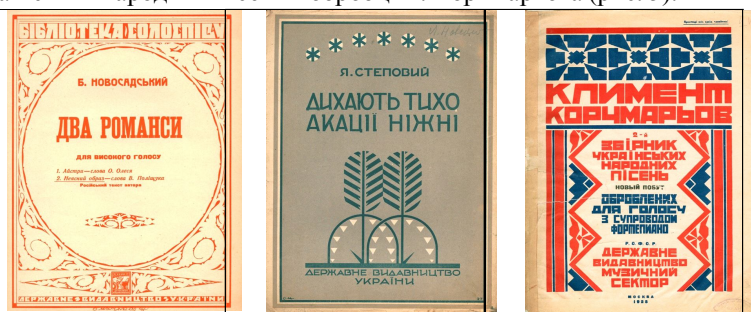

Рис. 5

Деякі естрадні твори 20-х років ХХ ст. оформлені у більш ранньому напрямі – модерн, характерними проявами якого є граційність, вишуканість, декоративність і естетизм (рис. 6).

Рис. 6

У процесі роботи над БД українських нотних видань вокальних творів визначено авторів декількох ілюстрацій. Наприклад, за певними ознаками (стилізація старовинних українських шрифтів, особливо у назві видавництва, характерний малюнок орнаменту), ми зробили припущення, що саме Олексію Маренкову належить оформлення публікацій творів «Заграй кобзарю!» В. Верховинця, «Не беріть із зеленого луґу верби» Я. Степового, «Десять слобожанських народних пісень» В. Ступницького (рис. 7), а також «Хор лісових дзвіночків» В. Верховинця.

Рис. 7

Крім того, завдяки можливості масштабування оцифрованих титульних аркушів було виявлено низку підписів, криптонімів, майже непомітних під час перегляду de visu. Подальша робота з зображеннями дала змогу визначити авторів ілюстрацій нотних видань і розшифрувати ряд криптонімів художників, таких як Г. Б. (Григорій Беркович), Є. М. (Євген Мей), О. М. (Олексій Маренков), Ю. М. (Юхим Михайлів), Ке-ша (Інокентій

Проскур'яков), що дозволяє по-іншому поглянути на творчість згаданих художників, розширити уявлення про сфери їхньої діяльності.

Завдяки візуальному представленню матеріалу в електронному каталозі було виявлено декілька видань зазначеного періоду, що не увійшли до відомих бібліографічних довідників, таких як «Музична література УРСР : 1917–1965» (1966) [8], тобто вони вводяться до бібліографічного обігу вперше. Наприклад, перевидання 1925 р. відомого твору Ю. Хайта «Все выше» (Авіа-марш), вперше опублікованого в Києві у 1923 р. та два перевидання 1927 р. «Шахти № 3» В. Кручиніна опублікованих видавництвом КМП («Київське музичне підприємство»).

Окремо слід звернути увагу на велику кількість видань з ілюстраціями – портретами композиторів, виконавців, акторів. Більшість портретів пов'язано зі зніманнями на той час естрадними співаками, такими як Ольга Аренс, Катерина Орленева, Зінаїда Рікомі, Тамара Церетелі, Ізабелла Юрьєва, та ін. [12] (усього більш як 20 прізвищ), а також портретами композиторів і поетів (Л. Бетховен, М. Лисенко, Л. Ревуцький, Я. Степовий, Т. Шевченко та ін.). Але трапляються серед портретних ілюстрацій і доволі рідкісні, зокрема портрети відомих на той час, а зараз майже забутих акторів: куплетистів і сатириків А. Громова і В. Міліча [12], артистів балету Л. Івер і Нельсона, артиста муз комедії К. Сулова (інколи дуже важко знайти про них будь-які відомості). Частина видань, з такими портретами може виявитися єдиним джерелом інформації, що зберіглася до нашого часу про ту чи іншу особистість. Наводимо приклади титульних аркушів таких видань (рис. 8).

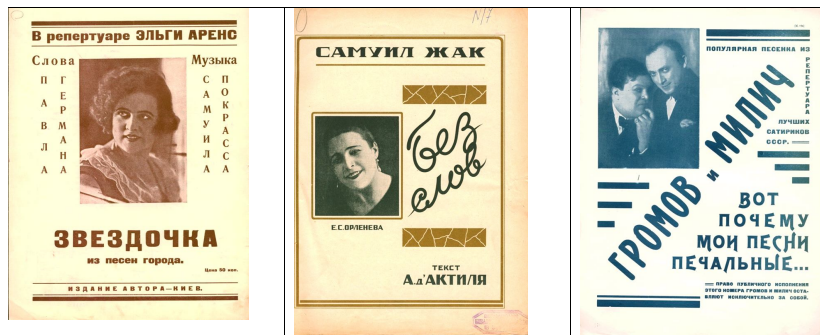

Рис. 8

Отже, дослідження художнього оформлення українських нотних видань 20-х років ХХ ст. надає змогу повнішого уявлення про художній процес цієї доби, доповнює відомості, подані у виданнях. Отримані спостереження

про ілюстрації у нотних виданнях спонукають до збирання фактичного матеріалу, відомостей про майстрів, про художній процес, дають змогу по-новому поглянути на творчу спадщину відомих, маловідомих або призабутих художників. У процесі роботи з ілюстрованими нотними виданнями вдалося атрибутувати декілька анонімних творів, розшифрувати ряд криптонімів і псевдонімів.

Візуальне представлення матеріалу в електронній базі дозволяє легко ідентифікувати видання (отже слугує не тільки мистецтвознавчим, але й суто бібліографічним цілям), бо у багатьох випадках маємо по декілька одних і тих же творів зазначеного періоду, що вийшли друком у різних видавництвах і мають різне оформлення. Ряд видань вперше введено до бібліографічного та мистецтвознавчого обігу.

Візуальний матеріал активізує додаткові канали сприйняття і надає інформації більш привабливого вигляду, задовольняє естетичні запити, розширює коло користувачів: крім музикантів електронний каталог нот може зацікавити й художників, мистецтвознавців, студентів і викладачів художніх вузів.

Безумовну історичну цінність має велика кількість портретів відомих у 20-ті роки естрадних виконавців: співаків, артистів, сатириків, танцівників, що вводяться до науково-бібліографічного обігу.

Завдяки візуальній інформації, що додатково представлено у базі даних українських нотних видань вокальних творів 20-х років ХХ ст. отримуємо нове знання про книжкову графіку зазначеного періоду, про художній процес цієї доби: як багатозаровий простір культури вбирав у себе різні тенденції, традиції і новації, випрацьовуючи неповторний образ такого явища, як мистецтво графіки України 20-х років. Адже, як визнавав К. Ясперс, «сучасне відбувається на основі історичного минулого, дію якого ми відчуваємо в собі» [13].

Список використаних джерел

1. Бобришева І. Ф. Українські нотні видання вокальних творів 1924–1930 рр.: поповнення національного бібліографічного репертуару / І. Бобришева // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 24. – К., 2009. – С. 182–188.
2. Бойко О. Д. Історія України : навчальний посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2006. – 686 с.
3. Звонцов В. М. Основи розуміння графіки / В. М. Звонцов. – М. : Издательство Академии художеств СССР, 1963. – С. 60.
4. Івченко Л. В. Українські нотні видання 1923–1934 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (інструментальна

музика) / Л. Івченко, О. Вакульчук. – К. : Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2009.

5. *Курбас Л.* Березіль : із творчої спадщини / Лесь Курбас. – К. : Дніпро, 1988. – С. 302.

6. *Лагутенко О.* Українська графіка першої третини ХХ століття / Ольга Лагутенко. – К. : Грані-Т, 2006. – 240 с.

7. Мистецтво України : біографічний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К. : Українська енциклопедія, 1997. – 697 с.

8. Музична література УРСР : 1917–1965 : бібліографічний довідник / Книжкова палата Української РСР. – Х.: Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1966. – 795 с.

9. Основы оформления советской книги / под ред. А. А. Сидорова. – М.: Искусство, 1956. – С. 39.

10. *Павловський В.* Орнамент у творчості Василя Григоровича Кричевського / В. Павловський // Нотатки з мистецтва. – 1974. – № 14. – С. 33.

11. *Савченко І. В.* Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : науковий каталог / Ірина Савченко ; НАН України. Національна б-ка України імені В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. В. Івченко. – К., 2007. – 384 с.

12. Эстрада России : двадцатый век : лексикон / Министерство культуры Российской Федерации ; Государственный институт искусствознания ; отв. ред. Е. Д. Уварова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 784 с.

13. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Издательство полит. литературы, 1991. – С. 28.

УДК 655.11:303.646

Наталія Бондар,

наук. співробітник НБУВ

ДО ІСТОРІЇ ДРУКУВАННЯ «ВІЛЬНЮСЬКИХ» АРКУШІВ 1595 р.: ФІЛІГРАНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИМІРНИКІВ

Публікацію присвячено аналізу філіграней кириличного фрагменту, відомого під назвою «вільнюських аркушів», що друкувався близько 1595 р. для доповнення некомплектних примірників острозької Біблії 1581 р. Проаналізовано філіграні трьох рідкісних примірників видання зі збірок Києва, Львова та Москви. Прослідковано ймовірні ринки закупівлі паперу, якими найвірогідніше були польські, переважно люблінські та краківські папірні. Разом із раннім побуванням одного із примірників на цих же територіях, а також із документами про можливу закупівлю примірників Біблії Мамоничами у Любліні це може свідчити про друкування цього фрагменту не у Вільнюсі, а десь поблизу.

Ключові слова: філіграні, водяні знаки, «вільнюські аркуші» 1595 р., острозька Біблія 1581 р.

Існує не так багато фрагментів або уривків кириличних пам'яток, що стали предметом зацікавленості як фахівців, так і широкого читачького загалу. Відомості фрагмент набув не сам по собі, а як додруковка до такої загальновідомої пам'ятки, як острозька Біблія 1581 р. Йдеться про уривок Старого Завіту, що складається із 48 аркушів, із 133 по 180 III рахунку, організованих у 8 шестиаркушних зошитів. За змістом додрукований уривок включає тексти книги пророка Іезекіїля та 12 так званих «малих пророків». Серед дослідників він відомий під назвою «віленських (або вільнюських) аркушів».

Досьогодні достеменно невідомо, де і коли був надрукований цей біблійний фрагмент. Більш поширеною є гіпотеза стосовно його публікації у вільнюській друкарні Мамоничів близько 1595 р. після придбання ними у спадкоємців І. Федорова неповних примірників острозької Біблії 1581 р. Висновки стосовно друкування цих аркушів у Вільнюсі базуються на документах 1588 р., що містять відомості про зобов'язання львів'ян С. Корунки і С. Сеньковича передати К. Мамоничу у Любліні на початку червня 1588 р. на ярмарку друкарське обладнання, 20 повних та 40 неповних примірників острозької Біблії [18, с. 92–95]. Документ засвідчує зобов'язання К. Мамонича розрахуватися за це із С. Корункою та